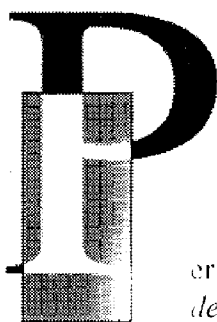

M. ROSA FORT I CAÑELLAS

LÈXIC DE L'ADMINISTRACIÓ
I DEL MÓN RURAL EN
DOCUMENTACIÓ MUNICIPAL
DE FRAGA (S. XVI)

Per a realitzar aquest treball he utilitzat com a font un llibre d'actes del *consell de la vila de Fraga*, manuscrit que ens aporta distints fets succeïts en aquesta vila en els primers anys del segle XVI. Ens parlen alguns dels seus documents de l'elecció de l'ofici públic de *veedor* i de la seva actuació en els conflictes entre alguns dels seus veïns; documents que he seleccionat per dur a terme l'estudi del lèxic jurídicoadministratiu i agrícola.

INTRODUCCIÓ

1. Un llibre d'actes municipals és una font en la qual es va anotant el relat de les decisions que sobre cada proposta ha pres en cada reunió l'executiu local. Em referiré, a continuació, a un llibre d'actes del consell de la vila de Fraga, manuscrit¹ que es conserva al seu Arxiu Municipal i que conté, a causa de l'exigua extensió de cada exercici, les actes del anys 1477-1504.²

2. El consell d'aquesta vila, que estava format pels *conselles*, era convocat i presidit pels *senyors de jurats*, i feia de secretari un funcionari públic, el *notari*. Tenia el consell, entre les seves funcions, la de portar a cap al començament de cada any l'elecció dels

(1) Està enquadernat en pergamí i proveït de tires de cuir al llom. Per a la seva descripció, cf. Fort (1999a: 301)

(2) D'aquest llibre he transcrit les actes corresponents als anys 1501-1504.

distints oficis públics,³ i d'aquesta manera es designaven primer els *almutaçafs*,⁴ després els *preados*⁵ i en últim lloc les *guardes*.⁶

Així s'al·ludeix al nomenament de *preados* en una acta de 1501: «Et paulo post lo dit concell axi justat feu eleccio de preados» (f. 253v), i en una altra de 1502:

en et sobre la proposicio feta per los dits senyors de jurats dients que pratica antiga y loable es en aquesta vila apres de haver feta eleccio de jurats y almutaçafs en cadahun any fer eleccio de preados y de guardes (f. 267v).

En canvi, en la redacció d'un estatut, se'ls anomena *vehedos*:

y per la present ordinacio o estatut volen y ordenen que sien compresos tots aquells qui seran elets als altres oficis publicos de dita vila com son de jurats, guardes, vehedos, almutaçafs (f. 287r);

i amb aquest últim nom apareixen citats aquests oficials en els documents de principis del segle XVI en què es palesa la seva actuació.

3. Els textos que he seleccionat per fer l'estudi del lèxic corresponen, doncs, a intervencions de veedors en litigis entre propietaris rurals dutes a terme en els anys 1501 i 1502; textos que figuren al final del llibre (ff. 313r-316v) i que s'ordenen, en aquest cas, del més recent al més antic.

Aquesta documentació de la vila de Fraga, produïda en l'àmbit de la jurisdicció, d'abast per tant restringit, presenta un registre formal, propi dels textos notariais, i encara que l'expressió escrita no sigui el reflex directe de la realitat més viva de la llengua, el seu escorcollament ens permet, si més no, apropar-nos al coneixement de la llengua emprada en aquesta època i, d'aquesta manera, donar a la llum la realitat de l'idioma en una zona de frontera.

EL VEEDOR, CÀRREC I OFICI MUNICIPAL: LÈXIC DE L'ADMINISTRACIÓ

4. Aquests oficials de l'administració municipal eren elegits cada any, com ja he dit –§ 2–, pel consell: «vehedos elegits per los senyors jurats y consell» (f. 315v), «vehedos elets y dedicats en l'any present per los senyors de jurats y consell» (f. 313r), els quals, en ser nomenats juraven el càrrec, facultat que el notari reflecteix en cada un dels dictàmens: «en virtud del jurament per ells y per qualssevol d'ells prestat» (f. 316v) o «per lo jura-ment per ells prestat et en Deu y ses bones conciencies» (f. 313r).

(3) Sobre l'elecció dels diferents oficis públics, cf. Fort (1999b: 108-110).

(4) 'inspectors dels pesos i mesures i de la qualitat dels productes' (DECat, s.v. *mostassà*).

(5) 'aquells que preen o avaluen, és a dir, els que determinen el preu d'una cosa' (DCVB, s.v. *prear*).

(6) 'persones responsables de guardar' (DCVB, s.v. *guarda*).

5. Els veedors (*vehedos*), que generalment eren dos, actuaven sempre *permanament dels senyors de jurats* (ff. 313v, 315r, 316r) quan un o diversos veïns de Fraga havien formulat davant seu alguna queixa o *diferència*. Per tant l'actuació del veedor es realitzava *a instància de*:⁷ «a instancia dels dits En Pere Cellart, En Matheu Triquell y En Vincamet» (f. 313r), «a instancia del senyer En Matheu Orraqua» (f. 313 r); o *a instància*⁸ y *requisició*⁹ –combinació, en aquest cas, binària–: «a instancia y requisicio del senyer En Johan Gallinat» (f. 316r), «a instancia y requisicio de Matheu Correger y de la Galiana mora viuda» (f. 315v).

(7) Comp. *a istància de* loc. prep. 'per sol·licitud de' (Miralles 1984: II, 92).

(8) Comp. «A instància e requesta nostra» Cròn. Pere IV, 100 (DCVB, s.v. *instància*).

(9) Deriva de REQUIRERE 'reclamar', 'exigir', que amb el sentit de 'requeriment' s'atesta ja en un document de 1272 (DECat, s.v. *qüestió*).

(10) 'informe que la persona legalment designada fa de la substància d'un procés a un jutge o tribunal' (DCVB, s.v. *relació*, acc. 1a b).

(11) Verb documentat en 1350, del ll. INTIMARE 'donar a conèixer' (DECat, s.v. *entre*). Cf. DCVB, s.v. *intimar*, 'fer saber', especialment 'comunicar, fer saber de manera autoritària i en to de manament'.

(12) 'acte de judicar, de justipreciar, de valorar', sentit de dret civicomercantil (cf. DECat, s.v. *jutge*; DCVB, s.v. *judicació i judicar*).

(13) DCVB, s.v. *coneixença*, acc. 3a. Amb el significat de 'facultat de jutjar' és emprat *coneixença* per Canals (Casanova 1988). Comp. *conexement* 'conocimiento': «totes les sentències difinitives e interloquatories, juhiis e tot lo coneximent del pleyt...» Cost. de Tortosa, 70 (Dicc. Aguiló).

6. Tenien com a missió dirimir en els plets que principalment sorgien entre propietaris de terres limítrofes. Eren 'testimonis de vista' (DECat, s.v. *veure*) que anaven al lloc de la *diferència* o conflicte, per fer *in situ* la comprovació i valoració de les coses i del dany causat; veien, doncs, el que passava i escoltaven el relat dels fets: «sobre la qual diferencia dien dits vehedos son anats perssonalment alla y occularment han vist que» (f. 313r); «E axi dits vehedos perssonalment anaren alla ha obra de hun mes [...] e vista e per ells entesa dita diferencia» (f. 313v); «e rebuda sobre dita diferencia sa sumaria informacio» (f. 316r).

Després retornaven a *les cases del consell on feien relació*¹⁰ del plet i les seves circumstàncies davant del notari del consell i de testimonis («fan relacio a mi Berthomeu Roma notari, presents los testimonis davall nomenats») (f. 316v) i, a continuació, dictaven sentència.

7. Seguidament s'intimava la resolució a les parts, les quals podien acceptar-la o recórrer contra ella:

foren intimades¹¹ totes y cadahunas cosas contengudes en la sobredita declaracio a-N Johan Oliver texidor, habitant de dita vila (f. 316v).

e axi fitat y senyalat intimaren totes les sobredites cosas al dit En Johan Murot el qual o hague per intimat y dix que sobre lo qu-ells havien vist y declarat volia conexença etc. (f. 313v).

8. De vegades el veí afectat demanava als *senyors de jurats* la revisió de la *judicació*¹² o *declaració* que havien fet els veedors davant el notari i sol·licitaven *conexença* 'facultat de jutjar i decidir una qüestió',¹³ substantiu derivat de *conèixer* amb el sentit de 'entendre d'un plet o assumpte, examinar-lo per tal de jutjar-lo i resoldre'l en justícia' (DCVB, acc. 3a). Amb tal motiu els *senyors de jurats* nomenaven diversos prohòmens (*promens*) per tal que estimessin o desestimessin dita sol·licitud:

Eadem die en esta dicha villa a instancia del senyer En Pere Tarroch, veí y habitant de la dita vila, feren relacio los honorables En Johan Pescador, En Johan Gallinat, Anthoni

Marçol y En Miquel Segalo, promens, veïns y habitants de la metexa vila, dient com sobre una judicació que segons se diu han fet En Grabiell Barrefo y En Jaume Lorenz, vehedos de dita vila [...]; e per manament dels dits senyors de jurats ells son anats a veure dita judicació (f. 314v).

Eadem die en esta dita vila per manament dels honorables senyors de jurats a instancia y requisició del senyer En Johan Gallinat anaren a fer una conexença En Grabiell Barrefo, En Jaume Lorenz, En Anthoni Marçol y Monserrat Hontinyena, promens de la dita vila, en et sobre la declaració feta per los honorables En Berthomeu Navarro y En Bernat Miquel vehedos (f. 316r).

e lo Pere Tarroch tenint-sse en aço per preiudicat demana dins lo temps degut y acostumat als senyors de jurats conexença (f. 314v).

Els prohòmens,¹⁴ després de fer una comprovació *in situ*, ratificaren, en aquests casos, la decisió emesa pels veedors:

e los dits promens sobre la conexença dessus dita dien y declaren vista diferencia si-s vol confirmen la declaració feta per dits vehedos» (f. 316r).

los quals fan rrelaçio com En Johan Pescador, En Johan Gallinat y ells dos juntament com a prohòmens anaren sobre la dita conexença y, vista la diferencia del dit camí entre les parts en lo acte preçedent nomenades y encara vista la declaració feta per dits vehedos, loaren y confirmaren tot co que los dits vehedos havien fet, fitat, senyalat y limitat (ff. 313v-313r).

9. El demandant podia requerir¹⁵ del notari *acte public*¹⁶ o *carta publica*:¹⁷

et el dit En Matheu de Orraqua que alli estava present requeri de totes y cadahunes coses sobredites ser fet acte public (f. 313r).

lo dit mossen Daumau requeri per mi Berthomeu Roma notari ne testificas de tot lo sobredit carta publica una y moltes y tantes quantes haver ne volra (f. 316v).

10. S'indica així mateix en el document en qui requeia la responsabilitat pels danys causats:

los dits En Jaume Ferrer y Domingo Cellart y los altres eretes esser tenguts y obligats al repar y despeses de tot lo trench dessus dit (f. 315r).

y condemnant en les despeses totes al Johan Murot puys a culpa d'ell venen (f. 313r), dien y declaren que les dites tapias sien tornades a comunes despeses dels dits En Ramon Ferriz y Matheu Orraqua per yguals parts (f. 313r).

e declaren que vagen dits homens a despeses de aquell qui te y posseex dits vinya y mallol (f. 316v).

Tan sols en un cas s'especifica a qui li correspon fer-se càrrec de les costes: «e noresmenys pach salaris de vehedos y notari refieri instrumentum etc. acceptantum per dictum tutorem etc.» (f. 316v).

(14) Representaven les famílies més prestigioses i de major poder econòmic; d'entre ells sortien anualment els consellers i jurats de la vila (cf. Miralles 1984: I 38).

(15) 'demanar com a obligatori, com a cosa a què es té dret' (DCVB, s.v. *requerir*, acc. 2a).

(16) L'*acte notarial* és 'aquell on intervé un notari formalitzant-ne una escriptura, que per això es diu acte' (DCVB, s.v. *acte*).

(17) 'document notarial', 'la que es concerta o atorga davant notari' (DCVB, s.v. *carta i públic*).

(18) 'alt oficial encarregat de l'exercici de la justícia en una administració reial' (DCVB, s.v. *batlle*), que deriva del ll. *BAJULUS* 'bastaix', per comparació d'aquell funcionari amb un home que porta una càrrega' (DECat, s.v. *batlle*).

(19) Es documenta encara la forma sense contracció (<ll. *MAGISTER*, -TRI); denominació que s'usà per als qui assolien mestratge o maestria en un ofici. Onofre Pou (*Thesaurus puerilis*, 164), l'any 1575, tenia bona cura de distingir entre «mestre de traçar edificis: *architectus*» (llatí, no català encara) i «mestre de cases, obrer de vila: *aedificator*», cf. DECat, s.v. *mestre*. En un text de 1501 es llegeix: «En Anthoni Foradada y En Carles Chamorro, *maestres de cases*» (f. 317r), és a dir, 'qui es dedica a treballs de construcció d'edificis' (DCVB, s.v. *mestre*).

(20) 'digne d'honor', tractament aplicat a jurats, consellers, etc. (DCVB, s.v. *honorable*).

(21) Del ll. *DOMINE* 'senyor', usat amb caràcter proclíctic i cada cop més imperfectament pronunciat, es reduí a la forma *Don*, 'N. El masculí ha continuat utilitzant-se així davant i també darrere vocal. En l'ús familiar modern ha quedat reduït a poc més que una espècie d'article personal precedint els noms propis (DECat, s.v. *en*).

(22) 'posat en honra, en dignitat' (DCVB, s.v. *honrat*).

(23) Cf. *affronta* en documents de 1594, 1608 de l'ajuntament de Xodos (DECat, s.v. *front*). Comp. *afruentat* en un diploma aragonès de 1094: «do et concedo predicto cenobio in monacis supradictis in perpetuum illam meam almuniam uocatam Daimus, quae *afruentat* ex una

11. S'assenyala sempre la condició jurídica dels veedors («veïns y habitants de dita vila» (ff. 316r, 313r) o «veïns y habitants de la metexa vila») (f. 315r) i dels prohòmens («promens de la dita vila» (f. 316r), «promens, veïns y habitants de la metexa vila») (f. 314v). En una ocasió s'indica el càrrec que ocupa un dels veedors: «En Johan Puyaçolo, balle¹⁸ de Miralssot» (f. 316v); i en una altra es precisa l'ofici d'un d'ells «maestre¹⁹ Carles Chamorro y En Berthomeu Navarro, veïns y habitants de la metexa vila» (f. 315r).

12. Respecte a les fórmules de tractament, s'empra, en el cas dels veedors, el plural *honorables*,²⁰ seguit del títol respectuós *En*²¹ davant de cada nom: «los honorables En Berthomeu Navarro y En Bernat Miquel vehedos» (f. 316r), «los honorables En Miquel Pallas y En Bernat Miquel» (f. 316v); encara que, adesiara, el notari no anteposa *En* davant del segon nom: «los honorables En Jaume Lorenz y Grabiell Barrefo» (f. 313v), «Et post actu quasi continuo los dits En Jaume Lorenz y Grabiell Barrefo vehedos, y Matheu Orraqua coadiunt» (f. 313r). Aquest títol s'aplica també als prohòmens que —com ja s'ha dit, cf. § 8—, han d'intervenir a petició del demandant: «los honorables En Johan Pescador, En Johan Gallinat, Anthoni Marçol y En Miquel Segalo, promens» (f. 314v); llevat d'un cas en què apareix l'adjectiu honrat: «los honrats²² En Ramon Cabrera y En Matheu Orraqua com a prohomens elegits» (f. 313v). De vegades, únicament figura la partícula *En* com a fórmula de respecte: «En Grabiell Barrefo y En Jaume Lorenz, vehedos de dita vila» (f. 314v), «En Grabiell Barrefo, En Jaume Lorenz, En Anthoni Marçol y Monsserrat Hontinyena, promens de la dita vila» (f. 316r).

INTERVENCIÓ DEL VEEDOR: LÈXIC DEL MÓN RURAL

13. Els documents objecte d'estudi, que han restat com a testimoni dels litigis entre alguns dels veïns de la vila en relació amb l'horta i la sèquia del terme de Fraga, posen de manifest que les causes més freqüents de plet són la delimitació de camps, el dret de pas i el bon estat de la sèquia.

Límits

14. Els veedors han d'anar a comprovar els límits entre distintes propietats ja que sovint no són respectats. Ens proporcionen, així, aquests textos, lèxic relatiu a la delimitació de camps o de camins i fins i tot de la sèquia.

14.1. *Affrontar* (der. de *FRONS*, *FRONTIS*) 'limitar, formar límit amb': «que affronta ab tapiat de mossen Pere Sentjordi y ab Ramon Lorenz y ab Moreno moro» (f. 314v). Es localitza aquest verb des de 1122 en documents de totes les èpoques referents al Principat; també es testimonia en el País Valencià.²³

14.2. *Conffrontança* 'límit': «e posat cas que ells sien tenguts a la reparacio de dit trench serien tenguts a participar en la despesa de la obra de l'ull de la almorda y no en la obra o repar que s'es fet en la conffrontança²⁴ de la terra de Na Johana Santangel vidua y de Thomas Alos que serie a la part alta y baxa de dit ull de la almorda» (f. 315r).

14.3. *Conffrontar* 'limitar, afrontar': «han vist que l'ort dessus conffrontat esta mes alt que la terra del dit Ferriz» (f. 313r). Verb que apareix amb aquesta accepció en el diccionari *Torra i que s'utilitza al llarg del Segre, des del límit d'Andorra fins al sud de Lleida, i així mateix en valencià, a Sant Rafel del Maestrat i al Migjorn, cap a la Marina-Alcanalí*.²⁵

14.4. El mot *enfront*²⁶ significa en els següents textos 'límit, extrem, la part més forana': «e dien encara que passat l'enfront de dita vinya de Tarroch lo dit mossen Frances vage dret camí a ssa vinya entre la vinya d'Anthoni d'Adonz y la heretat de mestre Carles Espona siguent per juramentum refieri instrumentum etc.» (f. 314v); «que ells tenien camí per la hun enfront de les dites faxes» (f. 313v).

14.5. Les *filloles* (der. de FILIA) són 'cadascuna de les dues pedres que es posen una a cada costat de la fita i li serveixen de reforç': «fan relacio com han vist y fitat dita cequia axi de sol com de costats d'esta manera que axi de sol com de costats han mes²⁷ ses ffites ab filloles en la forma acostumada» (f. 316v), terme d'ús general amb aquesta significació (DCVB, s.v. *fillola*, acc. 14a).

14.6. S'atesta el substantiu *fita* (< FICTA), en plural, 'pedra o altre senyal ficat en terra per a indicar el límit d'una heretat':²⁸ «y dien que tot lo que ells han fet lo dit Correger ha desfet y ha arrencades les dites fites y ha sembrat la terra en preiudici de dita Galiana refieri instrumentum» (f. 315v). Paraula usada encara avui a quasi tot el Principat i de Xàtiva fins a Gandia (DECat); penetra també a l'est d'Aragó i es propaga amb les variants *cita*, *hita*, *haita* per l'interior de la província de Terol i fins i tot al sud-oest de la de Saragossa (ALEANR 24; Engueta 1991: 122).

14.7. *Fitar* (der. de FICTA) 'posar fites, assenyalar amb fites' (DCVB): «per no esser preiudicats en res requeriren als dits vehedos que anassen a ffitar y senyalar dit camí»²⁹ (f. 313v); verb que s'esdevé ben usual des de la Ribera de l'Ebre cap al Sud.³⁰

14.8. Amb un *tapiat* (der. de *tàpia*) 'paret de tàpia' o unes *tapias* (*Il. vg. TAPIA) es clou de vegades el terreny. La *tàpia*, apropiada per a tanca o clausura dels horts, és un «tros de paret fet de terra pastada i premsada dins un motlle i assecada a l'aire» (DCVB, acc. 2a): «que tenia ell camí per a una vinya sua [...] que affronta ab tapiat de mossen Pere Sentjordí y ab Ramon Lorenz y ab Moreno moro per un camp del dit Tarroch [...] dien y declaren que l mossen Frances Pallas haje y degue haver camí per a la dita vinya sua entre les tapias de la vinya del dit En Tarroch y la conillera al mes prob juxta la consuetut y practica antiga de la dita vila» (f. 314v).

parte cum Torre de las Allimulas, prope Sanctum Georgium de las Boqueras, etcum barranco» (Fort 1994: § 108); *afruenta* en textos dels segles xiv i xv de Jaca (DECat, s.v. *front*).

(24) Comp. *confrontanza* a Santa Lecina i Chalamera, pobles pròxims a Fraga (ALEANR 23). Cf. *confrontació* pl. 'límits, termes per on confronten dos trossos de terra' (DCVB acc. 2a).

(25) Cf. DECat, s.v. *front*. Comp. *confruenta* en documentació aragonesa del [s. xii]: «cum consilio totius capituli vendimus casas in barrio S. Philippi: *confruentalas* con Hospital de Jerusalem» (Fort 1994: § 112).

(26) Es registra en el segle xv [1461] amb el valor de 'frontis, façana' (DECat, s.v. *front*). Comp. *enfront d'un solc* 'la cara més forana que té un solc de regar, en el punt on fa la girada de fer anar l'aigua en direcció contrària' (DCVB).

(27) Participi de *metre* (< MITTERE) 'posar, en el sentit de fer estar en un lloc determinat, en una posició' (DCVB), verb que anà quedant reservat a certs usos molt especials, i entrà des de la fi de l'edat mitjana, en un estat de progressiva decadència fins a caure en desús (DECat).

(28) Cf. DCVB, s.v. D'altra banda, la *boga* 'fita, molló' delimita termes municipals: «E mes establiren y ordenaren que per quant les *bogues* del terme de Torrent y de Fraga se derruexen y en algunes parts se diu que algunes malivoles perssones les han mudades que vagen les perssones davall nomenades per rreformat y rrevocar dites *bogues*» (1502, 29 febrer, fol. 269r); té vitalitat a l'Aragó catalanòfon (Açanui, Noals, Pobla de Roda, Tolba), cf. ALEANR 24. Terme freqüent també en documentació medieval aragonesa (987, 1024, 1027, 1188, cf. Fort 1986: § 41); comp. *buega* en textos dels se-

gles XIV i XV de l'Alt Aragó (DECat, s.v. *boga* III), variant diftongada que es localitza també en la llengua viva: Bielsa, Campo, Fanlo, Laspuña (ALEANR 23 i 24).

(29) De ll. vg. CAMMINUS, mot estrany al llatí arcaic i clàssic, però la seva penetració en el llatí vulgar es mostra tan profunda que ha deixat descendència en totes les llengües romàniques llevat del romanès (DECat, s.v. *camí*).

(30) Amb el sentit de 'afronatar, formar límit' és expressió sobretot valenciana que també figura en un doc. solleric de 1561 i en el diccionari Torra: *fitar los camps, terres o heretats* «finire, terminare» (DECat, s.v. *fita*).

(31) Cf. *tapiada* com a mesura en un text de 1408: «sien feytes dues cerques de *tàpies*, ab crosta de morter, d'ins e d'afora; e sobre aquestes *tàpies*, murons tot entorn, ab *tàpia* e crosta de morter; e que cascun muró haja miga *tapiada* d'ample e miga d'ubert» (DECat, s.v. *tapàs*).

(32) Cf. Dicc. Aguiló, s.v. acc. 2a: «si algu en la mia plaça o en la mia honor reedifica o bas-teyx o planta o sembra, tantost com lo edifici es feyt o la planta o la sement ha meses rayls, de continent pertayn a mi de qui es lo solament» Cost. de Tortosa, 96.

(33) Amb aquesta accepció se sent aquest mot a Gandesa, Calaceit, Macstrat, Tortosa, Priorat, Conca de Barberà, Urgell, Segarra (DCVB).

(34) Paraula registrada amb aquest significat des de principis del XII (DCVB, s.v., II acc. 1a).

(35) Aquest verb es localitza amb aquest sentit a l'Empordà (DCVB).

(36) En canvi, la variant *feixa* se sent a les Garrigues (Granyena) i a la gran majoria del català oriental a partir del Penedès; des d'allí

14.9. El femení *tapiada* (der. de *tàpia*) es documenta, en plural, amb el valor antic de 'mida de paret equivalent a les dimensions d'una tàpia' (DCVB): «per quant lo dit En Matheu Orraqua agent preten que per culpa del dit Ramon Ferriz son caygudes obra de vint *tapiades* del seu ort» (f. 313r).³¹

14.10. Un propietari, a més de tapiar el seu terreny, li ha fet en aquest cas un *solament*³² (der. del ll. SOLUM 'base', 'sòl') 'fonament',³³ substantiu del qual deriva el verb *solamentar* 'fer el solament': «y per manament dels senyors de jurats son anats perssonalment a veure la metexa diferencia del pas o camí sobredit per quant pretenen que-l Johan Murot ha solamentat y tapiat y no ha servat los limits que los sobredits vehedos y prohomens de la conexenca y havien mes, e axi vista dita diferencia dien y declaren en virtut del jurament per ells y qualssevol d'ells prestat que-l dit En Johan Murot no ha servat dits limits e que les *tapias* y *solament* que ha fet se deven enderroquar y tornar a son degut estat» (f. 313r).

El terreny

15. Es documenten distints noms donats al terreny que fan referència a la seva extensió, forma, plantació o tipus de terra.

15.1. *Camp* (< CAMPUS) 'espai de terra plana destinat a cultiu de sembradura o d'arbres fruiters':³⁴ «dien y pretenent lo mossen Frances que tenia ell camí per a una vinya sua [...] per hun camp del dit Tarroch» (f. 314v).

L'origen del conflicte pot raure en la forma del conreu d'una plantació, en aquest cas en com ha estat conreat un camp on hi ha una *vinya* y *mallol* (< MALLEOLUS, dim. de MALLEUS) 'vinya jove el primer any que és plantada': «per quant dit tutor preten que la vinya y mallol del dit popill [...] estan mal podats y cavats» (f. 316v). Els *veedors* van a comprovar-ho i consideren que s'ha de *repodar* (der. de PUTARE) 'tornar podar' (DCVB), i *bescavar* (< der. de CAVARE) 'netejar la terra amb una aixadella o altra eina semblant':³⁵ «dien y declaren dits vehedos [...] que los senyors de jurats trameten hun hom a repodar dita vinya y mallol que sia persona que se li entenga, e mes que com sien regats trameten dits senyors de jurats tres peons a bescavar en la vinya y mallol allí on mes mester sera» (f. 316v).

15.2. *Faxa* (< FASCIA) 'tros de terra molt més llarg que ample' (DCVB, s.v. *faixa*, acc. 2a s): «per quant lo dit En Johan Murot compra dues faxes de terra de Johan Oliver sitiades en la partida de la Font, terme de dita vila» (f. 313v). La forma *faixa* s'usa a Ribagorça (Llaguarres, Roda d'Isàvena) i entorn de l'Ebre, però aquí junt amb *bancal*, fent la distinció a Seròs que la *faixa* és molt més gran que un *bancal*, denominació aquesta última general en valencià i a les comarques de l'Ebre.³⁶

15.3. *Heretat* (<HEREDITAS, -ATIS 'herència') ' propietat rústica, finca, possessió' (DCVB, s.v., DECat, s.v. *hereu*): «per quant dit Miquel Guardiola diu y afirma que li han arrenquiat certes fites antigues que eran entre una heretat sua y la heretat del dit En Domingo Cellart en Litera» (f. 316r). Mot decadent en català central que resta plenament vigent en tot el domini valencià.³⁷

15.3.1. S'al·ludeix ara a que el propietari de l'heretat pugui regar *dues fanequades de terra blanca*: «digueren y declararen que lo dit En Johan Gallinat mude lo regador a la part alta de la sua heretat [...] per lo qual regue dues fanequades de terra blanca que te en dita sa heretat» (f. 316r). La *fanequada* (der. de l'àrab *fanîqa* 'mesura de capacitat equivalent al contingut d'un sac') 'mesura agrària',³⁸ és «l'extensió de terra que es calcula que es pot sembrar amb una faneca de gra; conté quatre quartons i és la dotzena part d'una hectàrea» (DCVB); en aquest text s'especifica que la terra és *blanca*, és a dir, és una terra lleugera, arenosa, una varietat d'argila blanquinosa, tirant a grèda.³⁹

15.3.2. El nom del terreny és substituït pel del tipus de terra en la següent delimitació: «preten que per culpa del dit Ramon Ferriz son caygudes obra de vint tapiades del seu ort [...] que affronta ab terra blanca de dit Ferriz, ab ort de Ramon d'Eznalls y cami de dues parts» (f. 313r).

15.4. *Masada* (der. del ll. tardà MANSUM) 'finca rústica amb casa habitada permanentment pels conradors' (DCVB): «dient y afirmant el dit En Cellart que indegudament li foren arrencades y mudades certes fites antigues que tenia a les terres de la sua masada de Littera, affirmant y dient lo dit Miquel Guardiola lo contrari» (f. 314r). Paraula que encara que es documenta en textos rossellonesos dels segles XIII i XIV avui se sent més cap al Conflent i Cerdanya; gairebé no s'utilitza a la gran majoria del Principat però reprèn de fort des de l'Ebre i es troba fins i tot en el Baix Aragó (DECat, s.v. *romandre*; Andolz 1992).

15.5. *Ort* (<HORTUS) 'tros de terra no gaire extens, on es conreen verdures, llegums i arbres fruiters': «que affronta ab heretat de Johan Pescador, ab ort de Berthomeu Roma» (f. 316v); mot documentat amb aquesta significació des del segle XIV (DECat, s.v. *hort*).

El conflicte sorgeix entre els propietaris de dos trossos de terra confrontants que es troben a distinta altura, justament en la *spona* (<SPONDA 'carcassa o fustam d'un llit') 'marge, pendent d'un camp': «han vist que l'ort dessus conffrontat esta mes alt que la terra del dit Ferriz y com dit Ferriz per haver molt dessocalçat la spona son caygudes obra de vint tapiades y algunes altres que estan a perill» (f. 313r); és un terme que en sentit topogràfic avui és propi de tot el català occidental, des de l'Alt Pallars, fins a les Garrigues⁴⁰ i s'estén per Aragó.⁴¹ La *spona* limítrofa s'ha *dessocalçat*, participi de *dessocalçar*, verb que resulta de la interferència del verb *dessocar* (d'origen preromà,

el terme arriba fins a l'extrem nord del domini: per l'est fins al Capcir, per l'oest fins a Cardós i Vall Ferrera i també es diu en territori aragonès (Benasc, Bielsa), cf. DECat, s.v. *feix*; Rohlf's 1985. Comp. *parada* a les terres del Camp de Tarragona (DECat).

(37) Coromines documenta «la heretat dita lo Albardai» en un text de 1510 del Castell de Guadalest. Es troba abundantment, amb predilecció cap a l'ús toponímic i genèric, sobretot a la zona transpalànica, transsucreònica i dellà Benicadell (DECat, s.v. *hereu*). Comp. *heretat* en documentació aragonesa de mitjan segle XII [1135-1150]: «camiaron los fraires del Temple cum los filios de Eustaz la *heretat* de Frescan per la de Ribaforada» (Fort 1994: § 142).

(38) Garcia Girona ja lliga en les antigues *Rúbriques de Benassal*, p. 319, «fanecada: unitat de mida de terra: este hort tindrà unes 10 fanecades». L'equivalència és 831 m² com indica el glossari de Casas Torres a l'ed. de les *Observaciones de Cavanilles*; informants pagesos de Llutxent i Aldaia (1962) confirmaren que «12 *fanekâes* fan una hectàrea» (cf. DECat, s.v. *faneca*).

(39) Comp. *terra alberenca* (DCVB, s.v. *terra*); *terra-argila* a Durro, en la vall de Boí (ALC 149), cf. també DECat, s.v. *terra*.

(40) En el Priorat ja diuen *marges* per als dels camps (DECat, s.v. *espona*).

(41) Comp. arag. med. *spuenna* en un document de 1062: «bindimus ad bobis II terras in Campomaioire una et alia terra de Fortes Meseles de illa bia usque ad illa eglisea, et illa binea de illa *spuenna* de Nuaçola et alia binea de Mancio Asnari fuit» (Fort 1994: § 38). arag. *espuenda* 'margen de riu, de campo' (Borao 1908).

(42) Cf. DECat, s.v. *calça*: «axorbir o descalçar les raelcs cavants» Onofre Pou, *Thesaurus puerilis*, 84.

(43) El verb pronominal *ocupar* (< OCCUPARE, der. del radical de CAPERE) s'atesta amb el valor antic de 'apoderar-se d'allò d'altri', valor amb què es documenta a Llull i com a pronominal a Muntaner (DCVB, s.v. *ocupar*, acc. 3a; DECat, s.v. *cabre*).

(44) Cf. Capbreu de Castellarnau (1759): «terra de Sibilgas y pedàs de prat de la Barrera, de Casa de Millat» a la Vall Ferrera; i en terra valenciana diuen alguns cap al sud «este pedàs» parlant d'un tros de terra (DECat, s.v. *pedaç*).

(45) Avui aquesta partida del terme de Fraga es coneix per *Massaraval*, topònim per al qual es proposa l'ètim *mansal ar-rabad* 'hostal del raval' (cf. OnomCat V 225b).

(46) «Tot hom pot fer... e'l flum d'Ebre, e en les altres aygues... nores, çuts, *cequíes* e pexeres, on pusquen pendre les aygues per tots locs regar» (DECat, s.v. *sèquia*).

(47) Per exemple a Noals, Faió, Mequinensa, Calaceit, Vall-de-roures, Pena-roja (ALC 1182, ALEANR 87). Des del centre de l'Urgell fins al cim dels Pirineus té gran extensió una forma amb *gl* o *kl* (*sékla* Barraués; *segla* Pobla de Segur; *segla*, Tremp, Andorra), sent el seu lloc d'origen Ribagorça o Fraga, gràcies a la pronúncia de *l* + consonant com a *ll* (DECat, s.v. *sèquia*); cf. les respostes recollides a Fraga: *segla* (ALC), *seclla* (ALEANR). Comp. *cequia* [θ], la variant amb més difusió a Aragó (ALEANR).

(48) Es localitza amb aquesta accepció sobretot des de Xàtiva fins a la Marina i nord d'Alacant: «la Foia s'ompli d'aigua en temps de pluja, i hi hageren de fer un desaigüe per a tirar l'aigua a la séquia de Ranes: per això en diuen *El: alkavóns*» (Canals, 1962), cf. DECat, s.v. *alcavó* o *alcavor*.

der. del cèlt. TSUKKA) 'arrabassar de rel arbres o plantes que tenen soca' (DCVB) amb *descalçar* (< DISCALCEARE) 'lleva allò que cobreix la part baixa d'una cosa'.⁴²

15.6. *Pedaz* (< ll. vg. PITACCIUM) 'tros de qualsevol cosa': «en et sobre la diferencia que era entr'ells per quant la dita Galiana mora pretenia que-l dit Matheu Correger se ha ocupat⁴³ hun pedaz de terra seu al debelen y la havia compresa e incorporada en hun pedaz de terra que ell y te» (f. 315v). Aquesta accepció és pròpia del castellà i del portuguès, llengües en què *pedaço* es documenta ja respectivament en els segles XI i X; de fet, en el nostre domini, a penes ha sobrecixit l'element de la frontera lingüística en el nord-oest i sud-oest del territori.⁴⁴

16. S'indica de cada propietat, a més de les terres confrontants, la *partida* on es troba, per exemple: «dient y pretenent lo mossen Frances que tenia ell cami per a una vinya sua sitiada en la partida de Mocarraval⁴⁵ que affronta...» (f. 314v). La *partida* (der. del ll. PARS, PARTIS) 'porció de terreny d'alguna extensió, designada amb un mateix nom' (DCVB), és paraula emprada en gran part del català oriental, en català occidental, en valencià i també a Aragó (DECat, s.v. *part*).

Sistema de regatge. La sèquia

17. Els veedors han de verificar per diverses causes el sistema de regatge en aquesta zona i han de tenir cura així mateix que la sèquia estigui en bon estat, per tal que pugui aquesta subministrar a cada propietari l'aigua necessària per al conreu dels camps.

17.1. Es menciona en un dels documents objecte d'estudi la fitació de la *cequia* (< ár. *sâqiya*, pròpiament participi actiu del verb *sâqa* 'regar') 'excavació llarga i estreta que serveix per a conduir aigua d'un riu o torrent' (DCVB, s.v. *sèquia*): «son anats a veure y fitar la cequia de dita vila, de l'alcavo davall Miralssot fins a la torre de Na Borrellà» (f. 316v); substantiu que abunda molt en documentació mallorquina i valenciana del segle XIII i en els *Costums de Tortosa*;⁴⁶ i que se sent avui també a l'Aragó catalanòfon.⁴⁷ Segons s'indica, els oficials han de posar els senyals que marquen els límits de la sèquia des de l' *alcavo* (< ár. hisp. *qabû* 'volta, cúpula') 'cert cobriment que es fa per protegir un desaigüe i per a aquest desaigüe mateix' (*vid. supra*); mot ben viu a Fraga i en valencià.⁴⁸

17.2. Són diversos els termes que es refereixen a la conducció de l'aigua. En el següent text es llegeix *regador* (der. de RIGARE) que és un 'solc per on va l'aigua de regar', vocable que amb aquest significat s'atesta ja a finals del segle XIV i és propi de Fraga i Massalcoreig (DCVB, s.v. *regador*²); més endavant figura *braçal* (der. de BRACCHIUM) 'rec que condueix l'aigua de la sèquia directament al camp que s'ha

de regar':⁴⁹ «lo dit En Galinat te hun regador que es entre la sua eretat de l'alcavo y la heretat principal de la dita senyora justiciessa, digueren y declararen que lo dit En Johan Gallinat mude lo regador a la part alta de la sua heretat, dich en lo meteix *braçal* a lo rraco de la terra blanca sobredita» (f. 316r).

Apareix igualment com a límit d'alguns camps el *braçal cosser* que és aquell «pel qual s'escorren cap al torrent o riu les aigües sobrereres» (DECat, s.v. *braç*): «que affronta ab heretat de Johan Pescador, ab ort de Berthomeu Roma, ab braçal cosser etc.» (f. 316v); «que affronten ab terra de Cerronet moro y ab braçal cosser» (f. 313v).

I, d'altra banda, es concedeix pas al propietari d'una vinya entre les tàpies d'una altra i la *conillera* (der. de CUNICULUS 'lludriguera, galeria subterrània') 'braçal fondo de sèquia que serveix per a escórrer l'aigua de les hortes i patamolls': «dien y declaren que·l mossen Frances Pallas haze y degue haver cami per a la dita vinya sua entre les tapics de la vinya del dit En Tarroch y la conillera al mes prob» (f. 314v). Amb aquesta significació es recull aquest mot a Fraga i Massalcoreig (DCVB).⁵⁰

17.3. Els vcdors han d'intervenir també en la *diferència* sorgida «entre·l senyer En Jaume Ferrer y Domingo Cellart de la una part y los heretes⁵¹ y frontales⁵² de la almorda de Marçol y de Carnicer de la part altra» (f. 315r). L'*almorda* (< ár. *al-musda*) és pròpiament «l'obertura practicada en la paret d'una sèquia per donar sortida a l'aigua que ha de regar un bancal. Està limitada per una pedra vertical (*peuet*) a cada costat, entre les quals es fa baixar per un galze una fulla de ferro (*pampa* o *pala*) que priva el pas de l'aigua un cop s'ha acabat de regar» (Coromines 1977: 113-114). Paraula que es manté viva a Fraga, en el Baix Cinca (ALEANR 91), amb la conservació de *l* davant labial.⁵³

Aquests inspectors van a comprovar l'obra de l'*ull de la almorda* ('cavitat d'on brolla l'aigua d'un corrent qualsevol'),⁵⁴ i el *caxer* (der. de CAPSA) 'cada una de les parts laterals de la sèquia',⁵⁵ i consideren que han d'arreglar entre tots *lo trench* (der. de *trencar*, d'origen preromà) 'obertura practicada a un terreny per desviar-hi el curs de les aigües de regadiu':⁵⁶ «e vista y compresa dita diferencia dien y declaren que per quant la obra de l'ull de la almorda estave a perill y l'aygua l'a enderroquada y apres l'aygua que exie per alli ha enderrocada dit caxer lo qual serie a culpa de tots los heretes per no proveir en lo perill de dit ull ans que s'enderrocas, per tant dien y declaren los dits En Jaume Ferrer y Domingo Cellart y los altres eretes esser tenguts y obligats al repar y despeses de tot lo trench dessus dit y encara que ells sien dels derres heretes y fins açí segons diu no se hajan amprat de l'aygua de dita almorda declaren ells y los altres dits heretes esser teguts y igualment a dit repar de dit trench car es en facultat sua regar-nc quant volran referi instrumentum etc.» (f. 315r).

(49) DCVB, s.v., acc. 4a. L'ús d'aquesta paraula ha tingut sempre gran arrelament a l'Urgell (*rec, regadora*) i a la zona central valenciana (DECat, s.v. *braç*).

(50) En zona valenciana (Gandia) té el sentit de 'cadascun dels conductes subterranis per on va l'aigua de l'assut a la sèquia mare' (DECat, s.v. *conill*).

(51) Der. de HEREDITAS, -ATIS significa, amb marca d'antic, 'poseïdors d'una heretat, propietaris rústics', cf. «Los hereters de la orta» en un document de 1292, i «A profit de la dita cèquia et hereters e regants d'aquella» en un text de 1393 (DCVB, s.v. *hereter*).

(52) Substantiu que deriva de FRONS, FRONTIS i que té el valor de 'veí fronterer, en el sentit de situat prop d'un límit', cf. Dícc. Aguiló, s.v. *frontaler, fronterer*.

(53) Però la vocalització és un fet regular en quasi tots els parlars del Principat (Coromines 1977: 81), cf. *aumorda* a Aitona, Seròs, Massalcoreig, en el Baix Segrià (DCVB).

(54) DCVB, s.v. *ull*, acc. 8a. L'*ull* és a la fillola, mentre que l'*almorda* és a la sèquia mare (ALEANR 91).

(55) Mot especialment usual en el Baix Segre, on s'aplica al conjunt dels marges laterals del Segre, i igualment en el País Valencià, per exemple a Alboraià, Castelló de la Plana, Sueca, cf. DECat, s.v. *caixa*. Comp. alt aragonès *caixero* (Benasc), *caxero* (Benasc, Bielsa) 'cauce de una acequia' (Andolz 1992).

(56) DCVB, s.v. *trenc*. En el *Costumari català* es comenta que «trenc: és l'esvoranc fet a una de les vores del rec per desviar-ne l'aigua cap a un altre rec; *fer el trenc* és 'obrir-lo', i *tapar el trenc* 'refer la vora del rec' (DECat, s.v. *trencar*).

CONCLUSIONS

Així, doncs, aquests textos de caràcter jurídic registren formes burocràtiques, repetitives, específiques d'un vocabulari administratiu (*a instancia de, fer relacio, intimar, judicacio, conexença, carta publica*), que es mantenen de situacions lingüístiques anteriors per la inèrcia d'aquest tipus de llenguatge. D'altra banda, aporten una informació ensems rica i segura relativa al lèxic de temàtica rural: s'atesten mots que corresponen encara a aquesta sincronia (*dessocalçar, heretes, metre, ocupar-se, tapiades*), d'altres que avui són propis d'un lèxic d'àmbit general (*afrontar, confrontar, fitar, camp, ort, mallol, cequia, trenc*) o quasi general (*fitar*), i fins i tot d'altres que presenten paral·lelisme en aragonès (*caxer, faxa, spona*), i que de fet es conserven a hores d'ara en la zona del català nord-occidental que abraça les comarques del Baix Cinca i del Segrià (*almorda, conillera, regador*) o que s'empren en una zona més àmplia del català nord-occidental i en valencià (*alcavo, fanequades, heretat, masada, solament*).

M. ROSA FORT I CAÑELLAS
Universitat de Saragossa

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALC = A. Gricra, *Atlas Lingüístic de Catalunya*, 8 vols. Barcelona, 1923-1964.
- ALEANR = M. Alvar, A. Llorente, T. Buesa, E. Alvar, *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, 12 vols., Madrid, Departamento de Geografía Lingüística del C.S.I.C. - Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1979-1983.
- ANDOLZ, R. (1992) *Diccionario aragonés*, Zaragoza, Editores Mira, 4a ed. corregida i augmentada.
- BORAO, J. (1908) *Diccionario de voces aragonesas*, Zaragoza, Imprenta del Hospicio Provincial, 2a ed.
- CASANOVA, E. (1988) *El lèxic d'Antoni Canals*, Biblioteca Sanchis Guarner, València/Barcelona, Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COROMINES, J. (1977) *Entre dos llenguatges*, vol. III, Barcelona, Curial.
- Dicc. Aguiló = *Diccionari Aguiló*. Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, 4 vols., Barcelona, Editorial Altafulla, 1988.
- DCVB = A. M. Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca - Barcelona, 2a ed. 1968-1969.
- DECat = J. Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial - «La Caixa», 1980-1991.

- ENGUITA, J. M. (1991) «Modalidades lingüísticas del interior de Aragón», *Actas del Primer Congreso de Lingüistas Aragoneses*, Zaragoza, Diputación General de Aragón, Departamento de Cultura y Educación, pp. 103-151.
- FORT, M. R. (1986) *Relación del léxico catalán con el aragonés en documentación primitiva aragonesa*, Zaragoza, Diputación General de Aragón, Departamento de Cultura y Educación.
- (1994) *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (siglos XI y XII)*, Zaragoza, Diputación General de Aragón, Departamento de Educación y Cultura.
- (1999a) «Llengua escrita i llengua parlada en unes actes municipals fragatines de principis del segle XVI», *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, II (Palma, Mallorca), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 301-327.
- (1999b) «L'organització administrativa del consell de Fraga en els primers anys del segle XVI: contribució a l'estudi del lèxic» *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga, 17 i 18 d'octubre de 1997)*, Barcelona/Calaceit/Fraga, Institut d'Estudis Catalans/Institut d'Estudis del Baix Cinca/Associació Cultural del Matarranya, pp. 103-124 .
- MIRALLES, J. (1984) *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*, 2 vols., Mallorca, Institut d'Estudis Balcàrics - Editorial Moll.
- OnomCat = Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - «La Caixa», 8 vols., 1989-1997.
- ROHLFS, G. (1985) *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.